

Adilcevaz Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar¹

Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Adilcevaz

Veysi SEVİNÇLİ

Assoc. Prof., Iğdır University, Faculty of Science-Literature, Department of Turkish Language and Literature, Iğdır, Türkiye
Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, Iğdır, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2069-7138 , e-posta: vsvincli@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sevinçli, V. (2024). Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Adilcevaz. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 218-230.

Sevinçli, V. (2024). Adilcevaz Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 218-230.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 14 July /Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 29 July /Temmuz 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 218-230.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Veysi SEVİNÇLİ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Adilcevaz Ağzındaki Deyimler ve Kalıp Sözler hazırlanırken tarafımdan hazırlanan "Adilcevaz Ağzı Söz Varlığı ve Dil İncelemesi" kitap göz önünde bulundurulmuştur. 12-14 Temmuz 2024 / Adilcevaz, Bitlis 16. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Bilimsel Araştırmalar Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Öz

Dillerin en büyük yapı taşlarından olan ve bölgeden bölgeye, şehirden şehre hatta köylere kadar, farklı ses ve şekil değişiklikleri gösteren ağızlar, ölçünlü (standart) dilin en önemli kaynakları ve alt kollarından biridir. Dillerin geleceği açısından da buradaki dil malzemelerinin kaybolmadan derlenip toparlanması önem arz etmektedir. Bunun için de en etkili yol ve yöntem, derleme çalışmalarının hız kazanmasıdır. Derleme çalışmalarında asıl amaç, bir yörenin ses yapısını inceleyerek, dilde kaybolmuş, kaybolmaya yüz tutmuş kelimelerin yeniden tespiti ve ölçünlü dile kazandırılmasıdır. Bunun bilicinde olan bilim âlemi, bu alanda çalışmaya XIX. yüzyılın ortalarında başlamış ve XX. yüzyılın ortalarında ise buna hız vermiştir. Bugün de üniversitelerde lehçelerle ilgili bölümler açılmış; yüksek lisans ve doktora düzeyinde pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda yapılacak çalışmalar arasında gerek içinde barındırdığı kelime çeşitliliği ve gerekse onların telaffuzlarındaki ses farklılıkları hasebiyle, Adilcevaz ağızı tipik bir örnektir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada amaç, bu alanda yapılan kelime ve metin derlemelerinde, Derleme Sözlüğü'nde yer almayan kelimeleri, ya mevcut olana yeniden yapılacak bir derleme sözlüğünde yer almasını sağlamak, yörenin dil ve kültür zenginliğine katkı sağlamaktır. Bundan dolayı, başlangıçta bu konuda yayımlanmış eserler taranıp Derleme Sözlüğünde bulunmayan kelimeler tespit edilecek ve bunların söz konusu sözlükte yer alması için gerekli adımlar atılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Adilcevaz, ağız, derleme sözlüğü, kelime, katkı.

Abstract

Dialects, which are one of the biggest building blocks of languages and show different sound and shape changes from region to region, from city to city and even within villages, are one of the most important sources and sub-branches of the standard language. In terms of the future of languages, it is important to compile and collect the language materials here before they are lost. The most effective way and method for this is to accelerate compilation studies. The main purpose of compilation studies is to examine the sound structure of a region, to rediscover words that have been lost in the language, which are about to be lost, and to bring them into the standard language. The scientific world, aware of this, started to work in this field in the middle of the XIX century and accelerated in the middle of the XX century. Today, departments on dialects have been opened in universities, and many studies have been and continue to be carried out at the master's and doctoral level. At the beginning of the studies to be carried out for these purposes, Adilcevaz dialect is a typical example due to the variety of words it contains and the sound differences in their pronunciation. The aim of this study in this direction is to ensure that the words that are not included in the compilation dictionary in the word and text compilations made in this field are included in either an existing or a compilation dictionary to be re-made, and to contribute to the language and cultural richness of the region. Therefore, initially, the works published on this subject will be scanned and the words that are not included in the compilation dictionary will be identified and the necessary steps will be taken to include them in the dictionary in question.

Keywords

Adilcevaz, dialect, derleme dictionary, word, contribution.

Giriş

Türk yazı dili genel olarak VIII. yüzyıldan itibaren takip edilmeye başlanmıştır. Daha önceki dönemler, yazılı belgelere dayanmadığı için karanlık dönem kabul edilir. Türkler, yaşadıkları coğrafyada çevresiyle kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere pek çok alanda sürekli ilişki içinde olmuşlardır. Bu durum da doğal olarak karşılıklı etkileşimi doğurmuştur. Günümüzde herkesin bir yönüyle başkalarına muhtaç olabileceği düşünülürken, birilerini etkilememek ya da birilerinden etkilenmemek -neredeyse- imkânsızdır. Dünyadaki milletler ve topluluklar içerisinde, sadece kabileler böyle bir etkileşim içinde olmamış/olamamışlardır ki bu da onların kendi hayat dairelerinin dışına çıkamamalarından dolayıdır. “Türk dili araştırmalarının ilk örneğini Maksimov vermiştir” (1867). Bu olay Türk dili araştırmalarının başlaması, Anadolu ağzlarının incelenerek söz varlıklarının ortaya çıkarılması açısından iyi bir başlangıç olmasına rağmen, daha sonraki çalışmalara bir müddet ara verilmiş olacak ki ancak 1940’lı yıllardan sonra yerli araştırmacılar konuya el atabilmiştir (Korkmaz, 1976, s. 43). Kurum olarak da cumhuriyetin ilanından bir süre sonra kurulan (1932) ve daha sonra Türk Dil Kurumu adını alan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, bu alanda adımlar atmaya başlamıştır. Böylece TDK’nın 1932-1960 yıllarında başlattığı halk ağzından derlemeler, Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Uysal, 2024, s. 140). “TDK tarafından yayınlanan XI ciltlik Derleme Sözlüğü, daha öncekilerle birlikte 600.000 civarındaki fişe dayanılarak hazırlanmıştır.” (Demir, 1999, s. 68).

Türkçede ağız çalışmaları, XIX. yüzyılın ortalarında başlamışsa da XX. yüzyılın ortalarında hızlı bir artış göstermiştir. Denilebilir ki günümüzde de konunun zirve noktasına yaklaşmak üzeredir. Bugün için hemen hemen her bölgenin, ilin, ilçenin; hatta beldenin ağız çalışmaları ya yapılmış ya da yapılma aşamasındadır. Bugüne kadar bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Bunların ilk öncülerinden biri de Ahmet Caferoğlu’dur ve “Anadolu’yu batıdan doğuya, kuzeyden güneye, hemen hemen bütün vilayetlerini gezerek metin derleme çalışmalarında bulunmuştur.” (Akar, 2006, s. 39). Onun çalışmaları büyük oranda metin derleme ve yayımlama şeklindedir. Daha sonraki çalışmalar ise, içerik ve yöntem bakımından farklı boyutlar da kazanmıştır, denilebilir. Bunlar arasında Ömer Asım Aksoy, Zeynep Korkmaz, Sadettin Buluç, Hamza Zülfikar, Ahmet Bican Ercilasun, Efrasiyap Gemalmaz, Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran, Leyla Karahan, Münir Erten, Selahattin Özçelik, Erdoğan Boz önemli çalışmalar yapmışlardır (Tosun, 2022, s. 1).

Bilindiği üzere, dillerin kaderi, milletlerin kaderiyle -bir yönüyle- doğru orantılıdır (Yıldız-Özsoy, 2016, s. 141). Tarih, millî kimliklerini kaybeden milletlerin öncelikle dillerini kaybettiklerine şahit olmaktadır. Dünyada adı sanı olup da kimliklerinden eser kalmamış milletler, bilinmeli ki önce dil ve kültürlerini kaybetmiş, sonra da tarihin karanlığına gömülüp yok olmuşlardır. Çünkü dil, milletlerin kim ve ne olduklarını ortaya koyan, onların adlarını taşıyan temel unsurdur. Dil olmadan millettten, milliyetten söz edilemez. Diller, bilindiği üzere millî kimliktir, onları temsil eder. Türkçe, Türklerin; Almanca, Almanların; Fransızca Fransızların adını taşıdığı gibi.

Canlı bir varlık olan dilin büyümesi, gelişmesi ve nihayetinde yok olması dillerin kaderiyken, farklı coğrafyada konuşulan diğer dillerden etkilenme de -kabile değilse- kaçınılmaz gerçeğidir. Bundan ötürü bazı diller, neredeyse iki üç dilin karışımından oluşan hâle dönüşmüştür. Denilebilir ki aynı dile dayansalar dahi, yaşanan coğrafya, bu coğrafyadaki göçler, okuma yazma oranı, sosyo-kültürel ve ticarî ilişkiler; ağzlar üzerinde etkili olmuştur. Bunlar da bölgede farklı ağzların şekillenmesine sebep olmuştur. Demek ki ağzlar, bünyelerinde sadece kendi kaynaklarını değil, diğer milletlerden, topluluklardan aldıkları bazı kültür öğelerini de barındırmaktadır. Gerçekte doğru olan dilin öz kaynaklarından beslenmesidir. Bunun bilincinde olan Kaşgarlı Mahmud (Mahmud bin Hüseyin bin el-Kâşgarî), Türk dilinin şaheserleri arasında yer alan, belki de en önemli eseri sayılan Divânü Lûgati’t-Türk’ü hazırlarken derlemelerini köylere, kasabalara kısaca halkın ayağının değdiği her yere bizzat kendisi giderek yapmıştır. Böylece kendi dönemine ait yazı dilinin söz varlığını dönemin dil bilgisi kuralları çerçevesinde eserinde toplarken dönemin ağız özelliklerini de hem ses hem söz varlığı bakımından ayrıntılı bir biçimde ele almıştır (Tosun, 2023, s. 6). Çünkü o, halkın arasında dil açısından nice dil cevherlerinin yaşadığını bilen büyük bir dilci ve folklorcudur.

Türkçenin lehçe, şive ve ağız gibi üç temel esaslarından (Ergin, 2009, s. 10) olan ve kendi öz kaynaklarından beslendiği için, diğer dillerden en az etkileneni ağzlardır. Buradaki değişimler, fazla görülse de diğer dillerin etkisiyle değil kendi içindeki ses ve söyleyiş farklılıklarından ötürüdür. Bunlar, şehirden şehre, ilçeden ilçeye; hatta köyden köye de değişiklikler gösterebilir (EFE, 2020, s. 1). Ağzılarda zorlama, belli kurallara uyma, bir noktaya kadardır. Bu sebeple etkilenme de sınırlıdır. Şehirlerde, köylerde; hatta mahallelerde konuşulan ağzlar nice özgün ve orijinal kelimeleri bağrında barındırmaktadır. Çünkü ağzılarda yapaylığın yerine doğallık söz konusudur. Halkın sevdiği, benimsediği kelimeler, hiçbir zorlamaya tabi tutulmadan, günlük konuşmalarda bütün doğallığıyla yaşamaktadır. Öyle ki halkın konuştuğu dil, diğer kitlelerin her türlü etkisinden uzak kalmış, değişimlerden -neredeyse- etkilenmemiştir. Bu sebeple, halk arasında millete özgü kelime, deyim, atasözü ve kalıp sözler, varlıklarını günümüze kadar sürdürmeye devam etmişlerdir. Bunları gün yüzüne çıkarmak, toplumun geneline mal etmek için de derleme çalışmaları, en etkili yol ve yöntemlerden biri olmuştur.

Derleme sözlüklerinde, asıl amaçlardan biri, “bir kavramı çekici bir biçimde belirtmek ve ortaya koymaktır.” Ayrıca Türkçe sözlükte, deyimler: “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı” ya da “nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım” şeklinde tarif edilmiştir. Bizim de bu çalışmada amacımız, Adilcevaz ağzında geçen ve Derleme Sözlüğünde bulunmayan bazı kavramları tespit etmek, bunların Derleme Sözlüğünde yer almasını sağlamaktır. Buradaki derlemeler, metin ve kelime derlemesi olmak üzere iki yöntemle yapılmıştır. Çünkü kelimeler, konuşma ve sohbet esnasında tespit edilebildiği gibi, konuşmaların yazılı metne dönüştürülmesinden sonra da tespit edilebilmektedir.

Ağzılardan yapılacak derlemeler, orta yaşın üzerinde kadın ve erkeklerin arasından; hatta mümkünse ana dişlerini kaybetmemiş, kültür düzeyi düşük; hatta okuma yazma bilmeyen kişilerin arasından seçilip yapılacak olursa, hem dilde

kybolmaya yüz tutmuş daha fazla kelimenin tespitine hem de bölgeye ait özgün seslerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olur. Bu durum, taklitten öte, yörenin gerçek seslerinin tespiti demektir ki doğru olan da budur.

Bu çalışmada, isim, fiil, deyim, kalıp söz vb. kelime grupları üzerinde durulmuştur.

1. İsimler

1.1. Alet/ Eşya/Nesne İsimleri

çevrecek: is. Ekmek yapımında sel üzerinde pişmiş /pişmemiş ekmeği çevirmeye yarayan ağaçtan yapılmış alet. "çevrecek olmazsa sêliñ üzerindeki eHmegi çevüremenik."

dingılafıs: is. İki ucuna birer kişi oturup karşılıklı olarak havada yükselip inerek eğlenmeyi sağlayan, ortasından bir yere dayalı tahta veya metal araç, tahteravalli. "çocuñken işimiz gücümüz dingılafısa minmekdi."

elip: is. 1. Genellikle içine pekmez konmak üzere ahşaptan yapılmış kap. 2. Güney-Doğu Anadolu Bölgesinde kullanılan tahıl ölçüğü. "esgiden biz hep elipde behmez alırdıñ."

filketen: is. Çengelli, çatallı iğne. "filketen lazım olur diye heç yanımnan esgik étmenem."

gatıloğ: is. 2 (iki) kg. kapasiteli ahşaptan yapılan bir ölçük. "esgiden gatıloğnan süddi buğdalari gônşılara dağıdırdıñ."

ğeşev: is. Hayvanları tımar etmek için kullanılan, sacdan, dişli araç, kaşağı. "inek ve öküzleri ğeşevnen ğeşevledikden sora çlıhan yunnardan yun topi yapardıñ."

gındırgan: is. Küçük hasır. "bañcada gındırgannarıñ üzerinde otururduñ."

goñuğ: is. Bir sıvıyı ağız dar bir kaba aktarmak için kullanılan koni biçimindeki araç, huni. "ğaz lanbalarına ğaz yağıni goñuğnan doldururduñ."

goloz: is. Yumru şeklinde hayvan dışkısı. "Bağ, bañca inekleriñ golozlarinan dolup."

gozin: is. Üç okka ağırlığında bir çeşit tahıl ölçüğü. "her hefde tavuğlara, hindilere bi gozin yém veririk."

ğurğuşun: is. Tüfek, tabanca vb. hafif ateşli silahlarda kullanılan mermi, kurşun. "ğızıl "ğurğuşuna ras gelesen elcevazıñ bi garğışıdır."

ğuşatan: is. bkz. ğuşvuran.

ğuşvuran: is. Genellikle çocukların kuş vurmak için kullandıkları, iki uçlu çatallı biçimindeki dallarının uçlarına lastik, lastiklerin uç kısımlarına deri ya da meşin parçası bağlı bulunan alet, sapan. "uşağken işimiz gücümüz ğuşvurannan ğuşlarıñ pêsinnen ğoşmağdı."

ğaban: is. Pamuk, kenevir veya sentetik iplikten dokunmuş oldukça büyük torba, büyük çuval. "yunnar esgiden habannanan daşınırđı."

ğatılog /gatılog: is. Bir tahıl ölçüğü. "esgiden gatıloğnan süddi buğdalari gônşılara verirdik."

kerkig: is. Halı ve kilim dokumada örnekleri sıkıştırmaya yarayan alet. "kerkig olmadan ğaliyi éyice, sağlam toñiyamanıñ."

mişek: is. Taşımada kolaylık sağlamak amacıyla sepetin yerleştirildiği kalınca ağaçtan yapılmış iki çatallı ve bir dayanağı bulunan nesne, dayanak. "sebeti daha rehetğaldırmağ üçün mişegiñ üzerine ğoyarıñ."

rêñ: is. (arg.) Hayvan pisliğı, dışkısı. "bizde bütün büyükbaş heyvannarıñ pisliline rêñ diyiler."

şan: is. Balmumu peteğı. "arilar petekdeki şannarini özleri yapilar."

şarpa: is. Eşarp. "Arvatdar yazmalarınıñ yerine şindi şarpa tañilar."

şeb: is. Büyükbaş hayvanları sürmek üzere yapılan kırbacın ucundaki yaprak şeklindeki iki parçadan birinin adı. "atıñ ğırbacındaki şeb ğırılmışdı."

şelbik: is. Maşrapa. "abdesthanaya giden yanınan heç şelbbigi esgik etmez."

şepbik: Terlik. "ayağına bi çüt şepbik giyiP onnar da birbirine benze mi."

telebelig: is. Öküz arabasının yanlarına otların tekerleğe sarkıp değmemesi için yerleştirilen dikine kazık. "öküz arabasını telebeliglerinnen birisi ğırılmış, yapamağa çalışırđı."

tevşı: is. Bakır ya da alüminyum tabak. "evdeki tevşıleriñ hePbisi kirlenmişdi yeniden yıñadıñ."

tırçıñ: is. 1. Çok sulu hayvan dışkısı. 2. Ezilmiş, sulu hâle gelmiş nesne. "sePediñ altında ğalan erikler tırçıñ gibi olmuşdı."

toğğaç: is. Tokaç, Çamaşır yıkarken kullanılan, tahtadan, yassı tokmak. "evüñ bütün yunnarıni toğğaçnan yıñadıñ."

toğğaç: is. Tolaka. Ağaçtan meyve düşürmeye yarayan ağaç. (genellikle et, ekmek, peynir vb. için). "bañcanıñ bütün cevüzlerini toğğaçnan başayağ ederik."

varalés: is. Büyükbaş hayvanları sürmek üzere yapılan kırbacın ucundaki yaprak şeklindeki iki parçadan birinin adı. "ğırbacıñ başındaki varalés ğopmuşdı, yerine tihydik."

vızık: is. Topaç. “uşağken vızık en büyük oyuncağımızdı.”

1.2. Bitki İsimleri

bor: is. Cevizin olgunlaşmadan önceki dış kabuğu. “ellerim cevüz borunnan dolayı gâpğara oldı.”

çağgala: is. Çağla, genelde kaysıların olgunlaşmamış hâli. “bu sene çağgalaları şağda yağıdı. herhal erik de olmaz”

çatlağuş / çatdağuş: is. İlkbahar aylarında bahçelerde yeşeren ve yenebilen bir bitki. “ilk baharın yeni çıkan çatdağuşuñ dadına doyulmaz.”

emişik: is. Yeşil yem bitkilerinin, özellikle de yoncaların bir kez biçildikten sonra yeşillenen kısmı. “emişige hêç su vermedik bi daha yeşillenmedi.”

haşbaş: is. Kurumaya yüz tutmuş kaysı. “erikler haşbaş omayıP, yemek için birez beHlemek lazım.”

heredik: is. Çayırlarda, tarla başlarında bulunan ve yaklaşık 1,5-2 m. uzunluğunda olan bir bitki. “bosdaniñ başındaki herdikleriñ boyi iki mêtreyi bulup.”

gırcırtgan / gırcırtan: is. Her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karınca asidi denilen çok kaşındırıcı bir madde çıkartan bir ot, ısırğan otu. “gırcırtgannar her terefimi dağladı.”

işbabıyan: is. İki kapağından açılıp çekirdeği çıkarıldıktan sonra güneşte kurutulan kaysı. “işbabıyanıñ fiyeti bu sene çoğ bahalanıP.”

jağ: is. Turşusu ve yemeği yapılan bir bitki. “bu sene jağ toplamağa otuS kişinen gëtdiK.”

meyremhort: is. Yaşı kurutulup ufalandıktan sonra sancılanma anında demlenerek içilen bir bitki. “meyremhort mide ağrısıniñ en büyük ilacıdır.”

şağ: is. Ağacın bir yıllık sürgünü. “alma fidannari bu sene yëniden şağ vëriP.”

turşug: is. Yaprakları ekşimsi bir bitki. “bu sene turşug hêç yiyemediK.”

1.3. Hastalık İsimleri

asğırñ: is. Aksırık, hapşırma. (Metatez var). “meni böğün çoğ kötü asğırñ tutup.”

gurug: is. Aşırı düzeyde üşütüp sesi kısılmak, sesi değişmek. “Bizim oğlan böğün çoğ kötü gurug oluP.”

kağaz: is. Damak sesleriyle başlayan kelimeleri ve heceleri tekrarlayarak birdenbire söyleyen ve keserek konuşan; keke, kekeç, kekeme. “oğlani tıhdora götürdüm kağazlığı geçdi.”

pızık / pızır: is. Bir sivilce çeşidi. “omuzumuñ başına bi tene pızık çılıP.”

tite: is. 1. Tedavisi çok zor olan bir hastalık. 2. Katarak?. “gözlereñ tite yene bi Elcevaz gârgışıdır.”

teşenek: is. Tedavisi mümkün olmayan yara. “elleriñ teşenek tuta! niye uşağı döğisen.”

1.4. Hayvan İsimleri

balıhudan: is. Martı. “çayıñ etrafında balıhudannar gezir. demek ki balıhlar çaya vurup.”

bicек: is. Zamanından önce doğan inek. “İneklerimizden bi tenesi bicек oldı.”

buPbi: is. İbibik kuşu. “men bu sene hêç buPbi görmedim.”

cüllük: is. Sırtı esmerimsi ve uzunlamasına açık renk çizgilerle kaplı, karnı beyaz, uzun gagalı, kısa bacaklı bir av kuşu. “cüllükleriñ en çoğ yaşadığ yër çayır mehellesidir.”

çalağan: is. İsmi tavuk, hindi, ördek gibi kümes hayvanlarının civcivlerini havadan gözetleyip ve fırsatını bulunca da çalıp götürmesinden alan bir yırtıcı kuş. (Birçok ağızdafarklılanımlarda yaşamaktadır). “çalağannar bu sen gâpida hêç tavuğ cücesi birağmadi.”

ğarnağuş: is. Kırlangıç. Van (Erciş) ağzında da yaşamaktadır. “ğarnağuş en hızlı uçan ğuşlarnandır, boş evleriñ içinde yuva yapılar.”

gezo: is. Yeşil renkli genellikle ağaç yapraklarında görülen yapışkan bir canlı. “bütün cevüz yarpağlarını gezo gâplayıP.”

ğıybız/ ğıyvız: is. Bataklıklarda yaşayan bir kuş cinsi. “ğıyvız çayırlarda, sulağ yerlerde yaşıyan bi ğuş çeşididir.”

hevür: is. İki yaşındaki erkek keçi. “biz evde hevür etinnen başğa bi et yëmenik.”

ğorbump: is. Baykuş. “ğorbump uğursuzluğ veren bi ğuşdur.”

mığmıh: is. İri bir sinek türü. “ağşam oldı mi balğonnari mığmıh dolduri.”

1.5. Kıyafet /Kumaş İsimleri

ğırzët /ğırzët: is. Bir kumaş cinsi. “babam bu sene man ğırzët ğumaşdan tikilmiş bi elbise aldı.”

h̄aruşa: is. Elle dokunan kazağın üzerindeki şekiller, ters örgü. “ğazağın h̄aruşaları hep eğri olup.”

1.6. Oyun İsimleri

çonguri: is. Genellikle cevizle oynanan ve de yere açılan oyuklara atılan cevizlerden çift sayının gelmesi ile kazanılıp, tek sayının gelmesi ile kaybedilen bir çocuk oyunu. “çonguri, uşağlar arasında en fazla reğbet gören bi oyundur.”

r̄ez: is. Üç taşla çizgi üzerinde oynanan bir oyun. “r̄ez çoh̄ ḡolay bi oyundur.”

tenzele: is. Bir halk oyunu. “tenzele ağır oynannar içinde en ağır oynanardan biridir.”

1.7. Yemek /Yiyecek İsimleri

acıhamura: is. Hamur mayası. “evde acıhamura yoğdi anam hamur yapamadı.”

asda: is. Pekmez, un ve yağla yapılan bir tatlı. “asda behmeznen yapılan bi yemektir.”

basda: is. Et, bulgur, biber yağla yapılan yemek. “basda bişirmek çoh̄ zordur.”

çatcingir: is. Yumurta, un ve yağla yapılan, genellikle de kahvaltılarda yenen bir helva türü yiyecek. “bizde özel misafirlara sabalar çatcingir yapılır.”

h̄aşıl / h̄eşil: is. Buğday, mısır ya da darı unundan yapılan bir çeşit yemek. “h̄eşil fekir fıkaranın en baş yemegidir.”

metez: is. İçine peynir ya da kıyma konulan bir Çerkez yemeği. “metez bişirmeği en éyi Çerkezler bülür.”

paşşıl: is. Kabuğu sertleşmemiş yumurta. “bu sene tavuğlarını hePbi paşşıl atdı.”

tabtaba: is. Karaciğer kıyması ve bulgur ile yapılan yassı şeklinde köfte. “cigar taplamasını men çoh̄ severem.”

telüş: is. Hamurdan yapılan bir pasta çeşidi. “telüş nece yapılan bi pasdadır h̄eç bülmirem.”

1.8.Yer İsimleri

arınbah̄: is. Tavan arası duvar; toprak binalarda tavan ve ona en yakın yan duvar tarafı. “bu evün arınbah̄larının arası çoh̄ açığdır.”

batar: is. Göl suyunun bilinmeyen bir bölgede sızma yaparak suyunun azaldığı bölge. “aygır gölünün büyük bi batari var.”

bıh̄eri: is. Genellikle tandır evlerinde bulunan ocakların dumanının çıkması için kurulan baca. “tendir evünün bıh̄erisi çoh̄ dardır.”

çağıldah̄: is. Küçük boydaki taş yığını, taşlık yer. “bu tepeye çağıldah̄dan dolayı h̄eç çıh̄ılmıy.”

deman: is. Hayvanların beslenme, sağım, bakım gibi işlerinin yapılması için verilen yer. bu sene göyunnarın hePbisini demana vemişem.”

filisdan/ filistan: is. Adilcevaz'ın doğusunda yer alan düzlük, ova. “elcavaz'ın buğdalarının çoğı Filisdan Ovasından geli.”

ğeydim: is. Bağ ve bahçelerdeki evlek bölümlerinden art arda gelen dizisi. “bosdana iki ğeydim domatès ekmişem.”

uva: is. Yuva. “uvan dağıla çoh̄ kötü bir bedivadır.”

zinav: Taban suyu fazla olan yer, toprak parçası. “bu sene zinavın deresinde otdar neredeyse bi metre olmuşdi.”

tifağ: is. (mec.) Kurulu düzen, yuva. “tifağın dağıla Elcevazın ğarğışlarındandır.”

burluğan: is. Suyun dönerek ve çukurlaşarak oluşturduğu alan, girdap, su girdabı. “burluğana ğapılan heyvannarın bi ğismi boğuldi.”

1.9. Diğer İsimler

ağırılık: is. Yük, külfet. “evün bütün ağırlığı anamın üsdünedir.”

camuşğiran: is. 20-23 Nisan arasında meydana gelen soğuklar. “bu sene camuşğiran çoh̄ sert ğeşdi.”

cıçıç: is. Küçücük, birazcık. “sabaha bicıçıç eHmegimiz ğalıP.”

cipsu: is. Sırılsıklam. “evün musluğı patdamışdi, yapım dedim, yapamadım üsdelik de cipsu oldum.”

çolê: is. Bir eli sakat olan. “yannış görmedisem adamın bi eli çolêdi.”

dağma: is. Çelme. “men éle bi dağmanan yere düşecek adam degilem.”

deyaza: is. Teyze, annenin kız kardeşi. “bögün bize en büyük deyazam geldi.”

dürüf: is. Sima, çehre. “men insannari dürüflerinnen tanırım.”

elat: is. Ev halkı, akrabalar. “ğonşilar bizm düğüne bütün élatınan gelmişlerdi

ennaf: is. Eşek dişi. "eşekleriñ ennafları çoğ iri olur."

er: is. Koca. Kars, İğdir ağzında da yaşamaktadır. "bu sene küçük gızımı ere vèrdim."

ğamçır: is. Eskiden zorla alınan koyun, keçi veya fert başına alınan vergi. "esgiden vèrgi memurları ğamçır almağ üçün tarlarıñ başına gelillerdi."

ğarağış: is. Kışın en şiddetli zamanı. "ğarağışda Allah dışarda ğalannara yardım ètsin."

gotdo: is. Kısa boylu kişi. "bizim aydede gotdo kimse yoğdur."

ğudum: is. 1. Takat, güç. 2. Umut. böğün hêç ğudumum ğalmadı, ğımıldiyacağ halım yoğ."

hakğıldamak: is. Yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak. "meni görüñce èle bi hakğıldağ atdı bi türlü annamadım."

hılızik: is. Eklem kemiklerinin arasındaki yapışkan. "çocuğun ağzınnan sürekli hılızik ağıdi."

huvank: is. Ilık su. "sicağ suya huvank ğatmada yıhanmayıñ, yanarsız."

kampos: is. Avuç içiyle başa vurma. "uşağıñ başına bi tene kampos atdı."

kefdor: is. Yaşlılığı ima eden, sevgiyle karışık bir azarlama sözü. "ğonşımız anama kefdor dedı."

kitè: is. Çene, çene altı. "çocuğun kitèsinnen tutdı."

lotuğ: is. Nefis, insanın aşırı yeme-içme isteğı. "bu adamda hêç lotuğuni tutmayı, her şeyi isdiyi."

netice: is. Torun çocuğı. "nenem ikinci neticesini de gördı."

saba / sabah: is. Yarın. "bugün işim çığdı size saba gelecem."

şoruğ: is. Ağızdan akan su. "bütün şoruğları üsdüne yağılmış."

tağgala: is. Takla. "ortaokuldayken tağgala atmasını beceremezdim."

tevlüğat: is. Bütün hısım, akraba. "bibim bütün tevlüğatını toplayıP bize gelmişdi."

2. İsim Tamlaması

baş parasi: it. Eskiden zorla alınan koyun, keçi veya fert başına alınan vergi, gamçır. "esgiden her heyvan üçün baş parasi alıllardı."

cırnık: it. Tahıl ölçmeye yarayan bir ölçek, kap. "bezi zaman buğdalari cırnıñnan ölçerdik."

etteriye tükeni: it. İğne, iplik vs. -neredeys- her türlü nesnelerin satıldığı yer, dükkan. "bezi tükenner etteriye tükenine benziydi."

pavluğa uni: it. Fabrika unu. "anam pağlavayı pavluğa uninan yapardı."

toy begi: it. Düğün başkanı. Bir düğünün düzenleme işinden sorumlu, düğüne önderlik yapan ve zaman zamanda düğün masraflarını üstlenen kişi. "babam esgiden bütün ekrabalarımızıñ toy begi olurdi."

3. Sıfat

bıcığ: sf. Küçük. "ablam man bi bıcığ yèmek vèrdı."

çinçavat: sf. Davranış tutarsızlığı gösteren kişi ya da hâl. "yeni gelen ğonşımız çoğ çinçavatdır."

dirèl: sf. Kalitesiz bir kumaş cinsi. "terzi dirèl ğumaşnan èyi elbise tikemez."

direş: sf. (arg.) Uzun, uzun boy. "bizim küçük oğlan direş olup."

elevat: sf. Perişan bir hâlde olmak, acınacak hâlde düşmek. "elevat olasan elcevazıñğarğışlarınnan biridir."

elizèr: sf. 1. Üşengeç. 2. Zavallı. "bu adam çoğ elizèr birisine benziyi."

fırfırık: sf. 1. Kendi çevresinde dönen. 2. Rüzgârda dönen kâğıttan yapılmış pervane. "adamıñ tansiyonu düşünce yerinde fırfırık kimi döndı."

ğarağıyağ: sf. İçinde yağ vb. bir şey olmayan et, lop et. "böğün gassapda bir kilo ğarağıyağ et aldım."

ğjirik: sf. Çok kızarmış, yanmaya yüz tutmuş. "tavadaki bütün etder ğjirik oldı."

ğalaşor: sf. Yarı pişmiş. "yimirtalar ğalaşor olup."

hüd: sf. Çok yiyen, doymak bilmeyen (canlı). "adam hüd kimi yèmek yi."

ğasto: sf. (arg.) Biçimsiz şişman. "adam ğastonuñ yanında oturup."

kirsenk: sf. Kirli. "köynek çoğ kirsenkleşıP."

ğızırık: sf. Çok kızarmış, yanmaya yüz tutmuş. "manğaldaki etder çoğ ğızırık olur."

kırkıtlı: sf. Girintili çıkıntılı. “pıçağın ağzi çoğ kırkıtlı olup.”

kısınc: sf. Sığıntı, ürkek. “kendi evümüzde gısınc duruma düşmüşük.”

kovi: sf. Çekingen, utangaç. “bizim melmeketimiziñ hahı çoğ kovidir.”

külbaş: sf. Zavallı, acınacak durumda olan. “külbaşınıñ elinnen hêç bi iş gelmiyi.”

lah / lak: sf. Çürük yumurta. “yımirtalar güneşde lah olup.”

mağğaldah: sf. Masa, sandalye vb. nesnelerin ayaklarının yere tam oturmaması, ayaklardan birinin boşta kalması. “bu sandalyeniñ ayağı mağğaldah duri.”

mamaş: sf. Sevimli, yumuşak. “babam torunnarını mamaş mamaş diye sevidi.”

münzür: sf. 1. (mec.) Yaramaz. 2. Zararlı insan, baş belası. “bu semtiñ çocuğları çoğ münzür oluPlar.”

nes: sf. Asi, huysuz (çocuk). “bu günner oğlum çoğ nes olup.”

paça: sf. Biraz, az bir şey, avuç dolusu. “fıkereye bi paça yemek getirin.”

perkimiş: sf. Koyu kıvam almış, katılaşmış. “parhaçdaki yoğurt perkimiş bi duruma gelmiş.”

pırçıl: sf. Parça parça edilmiş şey. “elindeki domatesleri, salatalığları pırçıl pırçıl êtdi.”

pirpoz: sf. Bir nevi küf. Bitlis ağzında yaşamaktadır. “vidondaki tuşunuñ üsdi pirpoz atmış.”

poğrank: sf. Topraktan yapılmış su borusu. “esgiden sular poğranklarıñ içinnen gelirdi.”

püşde /pişte: sf. Salkıma benzer meyve topluluğu. “bahçadaki cevüzler püşde üsdüne püşde kimi tutuplar.”

sayılır: sf. Saygın. “babam mehelleniñ sayılır bi kişisiydi.”

sıhlet: sf. Yoğunlu, kalabalık. “spor salonu çoğ sıhlet oluP.”

tahtasız: sf. Patavatsız, boş konuşan, kendini bilmez. “yeni gelen kiraci çoğ tahtasız birine benziyi.”

tekgêş: sf. İki tekten biri diğere uymayan. “adamıñ ayağındaki ayahğabilar tekgêşdir.”

zantorlu: sf. Fiyakalı, gösterişli (kadın). “ğadın uzağdan çoğ zantorlu görünir.”

zıltdo: sf. İşsiz güçsüz, serseri “adam etrafda zıltdo zıltdo gezi.

4. Sıfat Tamlaması

biheşem<bir+heşem: st. Çok fazla. “bağlara bahın adam bize dün biheşem erik getiriP.”

biğitor<bir+ğitor: st. Birazcık. Çok az bir şey. “man biğitor eHmek vérmışdi.”

bicicil<bir+cicil: st. < Bir cıcık < birazcık: az bir parça. “uşağa bicicil çuğlata verdi.”

ğor sıçan: st. Tarla faresi. “bütün tarlaya ğor sıçannar dadanıP.”

5. Basit Fiiller

anğırmaq: f. Anırmak. Birçok ağzda geçmektedir. “eşşegiñ anğırmalari çoğ uzağdan da duyulur.”

ağırlaşmaq: f. Doğum anı yaklaşmak. “bizim gelin artıñ çoğ ağırlaşiP, doğumi yahındır.”

belelemek: f. Çocuk kundaklamak. “yeni doğan ğadın çocuğ bélelemegi bülmiyi.”

bırcıqlamaq: f. (elle) Kurcalamak, karıştırmak. “uşağ önündeki yemedi, êle bırcıqladi.”

borlamaq: f. (genelde cevüzler için) Yeni olmaya başlayan cevüz için oyarak çıkarmak. “men cevüz borlamağı êyi bécerirem.”

boruklamaq: f. Olgunlaşmaya başlamış cevüzün için bıçakla çıkarmak. “cevüz boruklamaq tercübe isder.”

çitdirmaq / çittirmaq: f. Kişilerin doğal davranışların kaybederek gülünç duruma düşme hâli. “günümüzün gençleri sanki çitdiriPlar.”

çalhamaq: f. Çalkalamak, (Genelde) yoğurtların yağını çıkarmak için kullanılır. “yoğurtlari nêhrede çakharıñ.”

çiğrilmek: f. Tiksinmek, iğrenecek duruma gelmek. “bezi insannardan çiğrilmişem.”

dıgırlamaq: f. Yuvarlamak. “araba tekerlegini dıgılıya dıgırlıya götürdi.”

ğapmaq: f. (Köpekler tarafından) Isırmak, ısırp parçalamak. Standart Türkçe’de yaşamaktadır. “küçük gızımı ğonsınıñ iti ğapdi.”

ğedleşmek: f. Bıçak, keser, tırpan vb.nin ağzlarının aşınarak körelmesi. “tırpanıñ ağzi çoğ ot bıçmekden ğedleşip.”

ğutalmaq: f. 1. Bitmek, geride bir şey kalmamak. 2. Kurtulmak. “allaha şükür bu sıhıntidan ğutaldım.”

ğuvértmek: f. (bahçeye,bostana) Su bırakmak, salıvermek, serbest bırakmak. "ağşamnan beri bahçaya su ğuvertmişem."

hayıtmak: f. Ne yapacağını, nasıl yapacağını bilmemek; deli divane olmak, delirmek. "bizim herif bu sene hayıtmış kimi olup."

hüşmek: f. Konuşmasını kesmek, bitirmek; susmak. "Çocuğ sancı mıdır, nedir? hêç hüşmiyi."

kevlemek: f. Kabuk bağlamak (yara). "elimdeki pıcağ yarasi kevleyiP."

kılorlamak: f. Yuvarlamak. "çocuği yerde kılorladım."

kılorlanmak: f. Yuvarlanmak. "çocuğ yêrde durmadan öz özüne kılorlanir."

kırptmak: f. Hareket ettirmek, kımıldatmak. "masayi yêrinnen kırptamadım."

mavuldamak: f. Miyavlamak. "bizim pişik durmadan mavuldiyi."

moruldanmak: f. Böğürmek (Büyük baş hayvan). "ağırdaki bütün davarlar durmanan moruldanilar."

pamplamak: f. Elin avuç kısmıyla vurmak kastıyla kafaya dokunmak. "anasi ğızınıñ başini durmadan pampliyo."

pirhıldamak / pırkıldamak: f. Aniden kahkaha ile gülmek. "Adam ğonuşurken bi anda pırhıldadi."

sığarlamak: f. Ovmak, eli bir şeyin üzerinde okşar gibi gezdirmek, ovalamak. "yetimlerin başini sığarlamak lazım."

sıgıtmak / sıgıtmak: f. Çok üşüme, üşüyerek büzülme. "uşağar savuğda dolayi evüñ bi köşesinde sıgıtmışdi."

tozarlamak: f. Fırlatmak. "adami ğolunnan tutduği kimi torazladi."

yırğalamak: f. Sallamak, silkelemek, yerinden oynatmak. "ğeysileri yırğalayaraq tökdüm."

yilinmek: f. Yenilmek. "bezi meyveler soyulmadan yilinmez."

6. Birleşik Fiiller

başayağ yapmak/etmek: bf. Cevizler döküldükten sonra dallarda kalan cevizleri "tolaka" denilen ağaçla yere indirmek. "tolakğalarnan cevüzleri başayağ ederik."

bay olmak: f. Zenginleşmek. "bu olaylardan sona artığ bay olamanığ."

bêy vermek: f. Kaparo vermek. "ev, araba alırken bêy vermek, işi garantiye almak sayılır."

cır mır olmak: bf. İşini yaptırmak için her türlü yüzüzlüğü göstermek. "cır mır olup bi türlü yahamnan düşmiyi."

cırt birt gelmek: bf. Sık sık gelmek, uğramak. "cırt birt geli meni durmadan rehetsiz edi."

cipsu olmak: bf. Baştan ayağa ıslanmak. "hortum meni cipsu etdi."

çirtıği çıkmak: (ezilerek) bf. 1. İşe yaramaz hale gelmek. 2. (argo) Aşırı derecede yorulmak. "böğün o ğede yorulmuşam sanki çirtığim çıhıP."

dada durmak: bf. İlk defa ayakta durmaya çalışmak (çocuklar). "Torunum bi yaşıdadır hele dada durmasını bülmiyi."**dağma atmak:** bf. Çelme takmak, çelmelemek. "top oynarken atğadaşım dağma ataraq meni düşürdi."

dunt oturmak: bf. Ayakları üzerine oturmak, çömelmek. "yorgunnuğdan dunt vèriP oturdum."

ere gitmek: bf. Evlendirilmek. "ğonşiniñ ğizi ere getdi."

ere vermek: bf. Evlendirmek. "ğardaşımıñ ğızini ere verdik."

ğanbağır olmak: bf. Zor duruma, içinden çıkılmaz duruma düşmek. "ğonşilarıñ üzünnen ğanbağır olmışam."

ğanbağır etmek: bf. Zor duruma, içinden çıkılmaz duruma düşürmek. "bu sene uşağlarım meni ğanbağır etdi."

geh biçmek: bf. Daha sonra karşılık vermek üzere kin duymak. "oyunda sekgetlik geçiren oyuncu bize geh biçdi".

hayına bakmak: bf. 1. Çaresine bakmak. 2. Çözmeye çalışmak. "bu işiñ hePbiñiz bi hayına bağıñ."

hayına düşmek: bf. 1.Çare aramak. 2. Çözmek için çare aramak. 3.Delirmek, deliye divaneye dönmek. "bu gördüklerim ğarşısıda hayına düşmüşem."

jaj olmak: bf. Kırık dökük bir vaziyet almak. "yorgunnuğdan sanki jaj olmuşam."

kağ etmek: bf. Tarlayı yabani otlardan temizlemek. "bütün kerdileri böğün kağ etdik."

kırına düşmek: bf. Her durum ve ortamda birini hedef almak. "bu adamlar da benim kırına düşüpler."

kırını satmak: bf. Biri ile sürekli uğraşmak, birine musallat olmak. "ğonşilar da kırılarını bize satıPlar."

kıs pıs etmek: bf. Alçak sesle konuşmak. "toplumda kıs pıs ğonuşmağ edebe uymaz."

kulağ kırptmak: bf. Kulak kabartmak. “yandaki masa bizim ğonuşmalarımıza ğulağ kırptıP.”

manğ olmağ: bf. Sersem olmak, sersemleşmek. “bu seslerden sanki manğ olmuşam.”

mehile almağ / almamağ: bf. Önemsemek / önemsememek. “hêç kimse bizi mehile almıyı.”

mehil êtmek / êtmemek: bf. Önemsemek / önemsememek. “biz her şeyi mehil êtmenik.”

paşkı atmağ: bf. Kabuğ sertleşmemiş yumurta yumurtlamak (kümes hayvanları). “tavuğlar hesteleniP, durmadan paşkı atılar.”

peğol dönmeğ: bf. Can havliyle duramayıp yere kapanıp etrafında dönmeğ. “yêdigim derbe ğarşısında yere düşüp peğol dödüm.”

puda vermeğ: bf. Hayvanları kışı geçirmek ve bakımını yapmağ üzere başkasına vermeğ. “bu sene bütün davarlari puda vêrmişem.”

rüt olmağ : bf. Varını yoğunu, her şeyini kaybetmeğ. “yapdığım işden zarar êtdiK, rüt oldum.”

sesi uni çihmamağ: bf. Sessizliğe bürünmeğ. “hêç bi şê ğarşısında sesi uni çimiyir.”

sıdki sıyrılmağ : bf. Birine karşı olan güveni kaybetmeğ. “yapdıhlarıñ ğarşısında san sıtğım sıyrıldı.”

tabtağ etmeğ : bf. Bir yere sıkça gitmeğ, gidip gelmeğ. “ yeni gelen ğanşımız bizm evi tapdağ êdip.”

tapğır tapğır gelmeğ: Grup grup gelmeğ. “cil gölüne ğuşlar tapğır tapğır geli.”

tırçığ olmağ : bf. Ezilmeğ, aslından, orijinalinden eser kalmamağ, ezilmeğ. “sebetiñ alt ğışmındaki incirler tırçığ olmuşdi.”

tifağ dağılmağ : bf. Ev, iş, aile vb. değêrleri tamamen kaybetmeğ. “bu adamlarıñ üzünnen tifağımız dağıldı.”

tulaz olmağ: bf.. Elindeki her şeyi kaybetmeğ, elinde bir şeyi kalmamağ. “hêç bi şemiz ğalmaditulaz olduğ.”

ur ufağ olmağ : bf. Çok küçük parçalara ayrılmamağ. “ğazada bütün gemiklerim ur ufağ oldi.”

yuhuluğ vurmağ: bf. Uyuma taklidi yapmağ. “adam özini yuhuluğ vurmuşdi.”

zıran zıran gezmek: bf. Boş boş gezmek. “zıran zıran gezmek insan bi şê ğazandırmaz.”

zırt atmağ: bf. Yalan konuşmağ, palavra atmağ. “elimnen her şê gelir diye zırt ati.”

zilve zilve olmağ: bf. Yırtılmamağ, delik deşik olmağ. “elbiselerimiñ hePbi zilve zilve olup.”

7. Edat

êlde: e. Böyle, bu şekilde değıl mi anlamında bir tasdik sözü. “sölediklerimiñ hePbi doğrudur êlde.”

hühi: e. Bûsbütün, tamamiyle. “bu adam işleri huhi bozdi.”

vile: e. Bir seslenme edatı (genelliklerin hanımların kocalarına karşı). “vile hoca bizim hePbimizi çağırı

8. Zarf

herhâl:zf. Herhâlde, belki. “bu iş herhal seniñ dediğın kimidir.”

9. Tekrar Grubu

el el epeneğ / el el elepenek: is. El kelimesinin tekrarlanmasıyla eller üzerinde oynanan bir çocuk oyunu. “el el epenek elden çığdi kepenek.”

tin tin: is. Çok yavaş hareket eden, sessiz sedasız oturan. “ gelinnen hêç razi değılem êle tin tin çalışı.”

tapğır tapğır : is. Grup grup. “ğuşlar tapğır gelir gidir.”

zıran zıran : is. Boş boş gezmek. “niye êle zıran zıran gezisen.”

zilve zilve : is. Yırtılmamağ, delik deşik olmağ. “adamıñ elbiseleri zilve zilve olup.”

10. Deyim / Kalıp Söz

ara ebe: is. Genellikle mahallelerde ebelik yapan yaşlı ve tecrübeli kadın. “ara ebeler bazen bebekleriñ hayatına mal oli.”

eli yüngül: is.1. Her işi kısa sürede bitiren kişı. 2. Elle vuruş darbesi ağır olmayan. “bezi insannarıñ eli çoğ yüngül olur, her işi erken bitirir. / bezi adamlarıñ eli yüngül olur insani incitmez.”

ismih tikan: is. Çok sinsi kimse. “bezi insannar çoğ sinsi, çoğ ismih tikan oli.”

kor papuğ: is. Beceriksiz kişı. “bezi adamlarıñ elinnen hêç bi şê gelmez, kor papuğ olurlar.”

tik ğafa: is. Başına buyruk, burnunun doğrultusunda hareket eden. “tik ğafali insannari kimse sevmez.”

yıhanmamış ğaşıĥ: is. Olur almaz işlere karışan, olmadık işlere burnunu sokan kişiler için söylenen “bezi adamlar yıhanmamış ğaşıĥ kimi başlarını hiç bi şeden çıkarmazlar.

11. Ünlem

gullé: ünl. Bir azarlama sözü. “gullé! Baba tutasan.”

kuço: ünl. Bir seslenme ünlemi (köpekler için). “kuço kuço gel!”

têş: ünl. Yazık, eyvah. Bitlis ağzında da yaşamaktadır. “têş! hiç bi şê ğalmadı.”

Sonuç

Son dönemlerde ağız çalışmalarına verilen önem, ağızların kelime bazında dillerin zenginleşmesine büyük katkı sağladıklarından dolayıdır. Ağızlardaki ses ve şekil özellikleri, bazen dillerin geçmişleri hakkında çok önemli ipuçları da verebilmektedir. Bu sebeple bu tür çalışmalar ağızların bağlı bulunduğu standart diller için büyük önem arz etmektedir. Derleme Sözlüğüne katkı çalışmasında, sadece bu yörede kullanılan kelimelerin yöre adına kayda geçmesi, bu çalışmanın temel amaçlarından biri olmakla birlikte; günümüz teknolojik şartlarının da etkisiyle unutulmuş, unutulmaya yüz tutmuş kelimelerin kaybolmamasını sağlamak, amaçlardan bir diğeridir. Bu çalışmada, derleme sözlüğünde hiç kullanılmayan, 157 isim (sıfat, zarf), 3 edat, 33 basit fiil, 60 kelime grubu (39 birleşik fiil, 13 tamlama 6 deyim ve kalıp söz) olmak üzere toplamda 253 kelime ya da kelime grubu tespit edilmiştir. Bunların madde başı olarak alınmalarının yanında yöredeki şekliyle cümle içerisinde kullanılışları da yöreden derlenmiş örnek cümleler içinde verilmiştir. Bunlar yapılrken transkripsiyon harfleri de göz önüne alınmıştır. Bu konudaki çalışmaların hâlâ bitmediği ve hızla devam ettiği düşünüldüğünde farklı kelime dağarcığında ve morfolojik özelliklere sahip Adilcevaz ağızı, Derleme Sözlüğüne katkı sağlayacaktır.

Adilcevaz ağızının en önemli bazı özellikleri, kalın ünlü taşıyan kelimelerin ince ünlüye dönüşmesi “hafta> hefde, tane >tene, amca>emce” vb.; şimdiki zaman ekinin genellikle “-i”; “k” ünsüzünün kelime başlarında “ğ”, sonda “h”ya dönüşmesi olarak belirlenebilir. Ayrıca kalınlık incelik uyumu büyük oranda, düzlük yuvarlaklık uyumu kısmen, ünsüz uyumu ise nadiren görülmektedir. Bu ağızda ünsüz ikizleşmesi “kasap> kassap, yedi> yeddi” vb.; seslerin yer değiştirmesi (metatez) köprü >körpi, yaprak > yarpaĥ”; ses düşmesi, ses türemesi; ünlü değişmesi, ünsüz değişmesi gibi daha pek çok ses ve şekil olaylarına rastlanmaktadır.

Metinde Geçen Ses Karşılıkları

Ünlüler

ā : Uzun “a” ünlüsü. Yabancı kökenli kelimelerde ya da bazı Türkçe kelimelerdeki “a” ünlüsünün uzun okunmasıyla ortaya çıkan ses.

‘a : Arap alfabesinde ayın (ع) harfinin ünlü ile söylenmesi ile ortaya çıkan ses .

é : Kapalı “e” olarak bilinmektedir, e ile i arasındaki bir ses.

‘ : Arap alfabesinde kullanılan ع sesinin bir şekil.

í : “i” ile “ı” arasındaki bir ses.

î : Uzun “i” sesi

Ünsüzler

F : Metinlerde geçem “f” ile “v” arası bir ses.

H : Genellikle kelime ortaları ve sonlarında bulunan “h” ile “k” arası bir ses.

K : Genellikle kelime sonlarında “k” ile “g” arasında kullanılan bir ses.

P : Yöre ağzında “b” ile “p” arasında bir ses.

S : Metinlerde “s” ile “z” arası bir ses.

T : Yöre ağzında “t” ile “d” arasında kullanılan bir sestir.

đ : Metinlerde “d” ile “z” arası bir ses.

ğ : Metinlerde kalın “g” ünsüzü karşılığı bir ses.

ĥ : Hırıltılı “h” olarak bilinen, “k” ünsüzünün “h”ya dönüşmüş şekli.

ĥ : Metinlerde sızıcı, sedalı, nefesli “h” ünsüzü.

ķ : Kalın “k” sesinin karşılığıdır.

ñ : Damak ya da nazal “n” sesi.

ţ : metinlerde “d” ile “t” arasında bir ünsüz. Kalın “t” sesi.

Kısaltmalar

- arg. : Argo
bağ. : Bağlaç
e. : Edat
is. : İsim
bf. : Birleşik fiil
bk. : Bakınız
c. : Cilt
f. : Fiil
mec. : Mecazen
s. : Sayfa
sf. : Sıfat
st : Sıfat tamlaması
TDK : Türk Dil Kurumu
ünl. : Ünlem
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Ve saire
zf. : Zarf
zm. : Zamir

Kaynakça

- Akar, A. (2006). Ağız araştırmalarında yöntem sorunları. *Turkish Studies*, 1(2), 37-49
- Aksan, D. (2007)). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. TDK Yayınları.
- Dilçin, D. (2013). *Yeni tarama sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Demir, N. (1999). Ağız sözlükçülüğü, *Kebikeç*, 7- 8, (67- 75). (Aktaran: Çiftçi, Musa ve Sezer, Önder, Derleme Sözlüğüne Katkılar, (Emirdağ / Burunakaç Köyü), *Turkish Studies*, 11758. 214.
- Develioğlu, F. (1970). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Efe, Kürşat. (2020). Sobider (Sosyal Bilimler Dergisi) Akademik Araştırmalar Dergisi.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 23(24), 143-172.
- Sevinçli, V. (2019). *Adilcevaz söz varlığı ve dil incelemesi*. Akademik Kitaplar.
- Sevinçli, V. (2020). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı, cilt: 1 (A-E)*. Simurg Yayınları.
- Tosun, İ. (2022). *Doğu Anadolu halk ağızlarının ortak dil özellikleri*. Duvar Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (1996). İmlâ Kılavuzu, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1963-1982). Derleme Sözlüğü, Cilt I-XI, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1988). Türkçe Sözlük, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1963-1977). Tarama Sözlüğü, Cilt I-VII, Ankara.
- Uysal, İ. N. (2024). *Erdem (İnsan ve toplum bilimleri dergisi)*. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları
- Uysal, İ. N. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı, Cilt: 2 (F-J)*, Wien.
- Yıldız, M. ve Özsoy, Y. (2016). Bartın ağızından Derleme Sözlüğü'ne katkılar. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 1(1), 141-150.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.